

La începutul anilor '90, una din caracteristicile înaintării nesigure a Europei de Est către o economie de piață a fost apariția operațiunilor de „economisire în piramidă” care, mai devreme sau mai târziu, s-au dovedit a fi fraude financiare, uneori la scară gigantică. În Rusia, Serbia și România* au proliferat scheme de investiție oferind plăți uriașe la depuneri mici de capital. După deturnarea celei mai mari părți a fondurilor, organizatorii plăteau primilor investitori folosind depunerile ulterioare. Procentul mare de plăți acționa ca un puternic magnet pentru nenumărați alții, care umflau dimensiunile piramidei. Dar banii nu erau investiți în nimic, iar piramida, pentru a se susține, avea nevoie de injecții constante de lichidități, în progresie geometrică. De îndată ce seacă intrarea banilor prospeți, întregul edificiu se prăbușește și aceia care au venit mai târziu, (marea majoritate a investitorilor), pierd totul.

Arborele genealogic al schemelor-piramidă este vast, unul dintre izvoare ducând la strămoșul Carlo Ponzi, un imigrant italian în Boston, pe la 1900, care a convins peste douăzeci de mii de bostonieni să se despartă de 14 milioane de dolari.¹ Poate n-a fost o simplă coincidență că tocmai Rusia, locul de naștere al comunismului sovietic, și România, țara est-europeană care a fost cum nu se poate mai ruina de economia comunistă, au fost martorele principalelor scheme-piramidă din zonă. În ambele țări era firesc ca, în rîndurile unei populații obișnuită ca statul să ia în numele ei deciziile economice importante, să existe o lipsă generală de familiarizare cu principiile capitaliste și investițiile să presupună în mare măsură riscuri și fraude. A fost, de asemenea, destul de ușor ca fondatorii piramidelor, să împrumute masca filantropiei care venea în ajutorul cetățenilor nevoiași ce se confruntau cu vremuri grele, odată ce statul încetase să mai acționeze ca un binefăcător social. Tradiția populară subliniază, în Rusia ca și în România, rolul puternicilor patroni gata să ușureze povara poporenilor, luînd decizii, în mod dezinteresat, în numele acestora. Astfel, speculanții piramidelor erau în ton cu cultura politică a țărilor lor, unde slăbiciunea conștiinței civice făcea dificilă evaluarea sceptică a apelurilor paternaliste ale așa-zișilor salvatori. Mai mult, în România existau politicieni importanți gata să promoveze schema piramidală: tocmai aceia pe deplin ostili încercărilor de a promova valorile pluralismului în perioada imediat următoare răsturnării dictaturii Ceaușescu de la sfîrșitul anului 1989.

În iunie 1992, orașul Cluj a devenit centrul nervos al operației „economisirii în piramidă” numită *Caritas*. *Caritas* este cuvîntul latin pentru caritate și s-ar putea ca numele care i s-a dat să fi avut scopul de a-i sublinia caracterul binevoitor (sau știind că a urmări profitul avea conotații negative încă în România.) Un flux crescînd de investitori a fost atras de perspectiva multiplicării de opt ori în trei luni a investiției inițiale. Timp de aproape douăzeci de luni, din 1992 pînă în 1993, *Caritas* s-a achitat de obligațiile față de investitori. Ecolul a fost atît de puternic, încît se cunosc peste trei milioane de oameni care au investit în afacere, pînă cînd au început greutățile la plată, în octombrie 1992.²

Caritas n-ar fi putut avea un asemenea impact fără un climat politic favorabil. Acest articol examinează discursul populist al proprietarului *Caritas*-ului, Ioan Stoica, și felul în care el a canalizat către *Caritas* speranțele și frustrările acumulate ale cetățenilor, mai ales ale acelor mai legați de sat, dintre care mulți încă erau în curs de a se obișnui cu viața urbană. De asemenea vom examina și succesul repurtat în încheierea de alianța cu grupuri de presiune reprezentînd valori nativiste și colectiviste, mai ales al alianței cu PUNR, condus de Gheorghe Funar, în orașul căruia s-a stabilit *Caritas*-ul.

Articolul va studia felul în care *Caritas*-ul (în ciuda declarațiilor frecvente de neutralitate politică) a făcut posibil ca un partid naționalist ambițios, bazat pe un segment al elitei culturale și administrative de dinainte de '89 din Transilvania, să-și întărească forțele, acolo și în alte zone. Se va acorda atenție reacției confuze de răspuns a unui stat căruia îi lipseau măsurile de reglementare pentru a controla *Caritas*-ul și ai cărui lideri guvernamentali erau reținuți de factori politici de la a face vreo mișcare, chiar atunci când jocul părea să reprezinte o amenințare pentru reputația fiscală a țării. Și, în sfârșit, este examinată provocarea făcută libertății presei și instituțiilor care accentuau încrederea în sine și virtutea civică, ca și implicațiile pentru guvernul reprezentativ din România.

Contextul economic și politic care a produs *Caritas*-ul

Într-o țară cu perspective economice sumbre, cetățenilor le-a fost oferită o scurtătură către bogăție. Dimensiunea problemelor României era dată de faptul că oricine ar fi urmărit mîntuirea economică avea să găsească un public recunoscător gata să-și investească banii fără să pună prea multe întrebări încuietoare: în 1993 venitul real scăzuse cu 40% față de 1989, inflația anuală atingea procentul de aproape 300% pe an, iar de pe urma salariului mediu de sub 60.000 de lei pe lună (nici 40 USD) era din ce în ce mai greu de trăit, dat fiind că scăparea de sub control a prețurilor a dus la creșterea costului unor produse de bază dincolo de posibilitățile multor consumatori.³

Nu numai tabloul politic deprimant, dar și insatisfacția față de politicienii aleși și față de soluțiile politice găsite maladiilor naționale explică impactul *Caritas*-ului. În august 1993, pe cînd numărul investitorilor atingea două milioane, un sondaj al Centrului Independent de Studii Sociale (ICSS) din București arăta că 58,1% din cei întrebați considerau că prestația guvernului minoritar al lui Nicolae Văcăroiu era „medie”, „slabă” sau „foarte slabă”.⁴ Dar 39,1% dintre cei chestionați de sondajul ICSS se îndoiau de capacitatea opoziției de a scoate țara din criză, în cazul aplicării programului acesteia.

Democrații greoi promovează *Caritas*-ul

Cînd a apărut *Caritas*-ul, mulți români erau deja dispuși să creadă că personalitățile, mai degrabă decît partidele sau programele lor, sînt agenți ai izbăvirii. Proprietarul *Caritas*-ului era Ioan Stoica, un contabil din sudul Transilvaniei, născut în 1939. Sosind mai întîi în Cluj, acesta pretinde că a găsit „un oraș sărac, subdezvoltat, o comunitate în criză.”⁵ Majoritatea criticilor și observatorilor resimțeau preocuparea primarului orașului de a face din Cluj un sanctuar al valorilor naționaliste și de a pune la punct populația maghiară a orașului, estimată la 23%, mai degrabă decît pe aceea de a se ocupa de probleme serioase ale infrastructurii care se iviseră ca rezultat al industrializării rapide și neplanificate de pe la mijlocul și din ultima perioadă a erei Ceaușescu. Ceea ce a făcut din Cluj un loc atrăgător pentru o aventură financiară care, în multe țări, ar fi atras curînd investigații din partea statului, a fost faptul că, sub primarul Funar, acesta a devenit cu repeziciune un oraș care și-a dobîndit autonomia reală față de autoritățile de stat de la București.

Una din constantele politice care a definit România, începînd cu anul 1881, cînd a devenit un stat independent, a fost consecvența cu care centrul controla, în cele mai mici amănunte, guvernele locale. După alegerile locale din 1992, primarii Convenției Democratice (CD) aleși în multe orașe din România și-au dat seama că planurile lor de îmbunătățire municipală sînt blocate pentru că nu puteau obține autonomia față de București. Guvernul s-a arătat ostil canalizării de fonduri spre orașe care îi respinseseră candidații în perioada alegerilor. Dimpotrivă, Funar nu s-a confruntat cu amestecul statului, căci după 1992 supraviețuirea guvernului Văcăroiu depindea de bunul său plac.

Primatul puterii locale față de puterea centrală (foarte neobișnuit în context balcanic) izvorăște din faptul că primarul Funar este Președintele Partidului Unității Naționale Române

(PUNR) de ale cărui treizeci de locuri în Camera Deputaților guvernul depindea în obținerea majorității voturilor. Acuzațiile frecvente de corupție, aduse nu numai de cotidiene cu vânzări ridicate, ca *Evenimentul Zilei*, ci și de Ministerul finanțelor care, în februarie–martie 1993 investigase neregulile financiare ale autorităților orașului Cluj, nu i-au clătinat poziția.⁶ Capacitatea lui Funar de a face Bucureștiul să danseze după cum cânta el s-a văzut clar în noiembrie 1993, când guvernul a fost de acord să doneze 346.340.000 lei (peste 400.000 de dolari) pentru a completa costul unei uriașe statui care se ridica în Cluj în cinstea eroului naționalist Avram Iancu⁷, pe când alte municipalități erau incapabile de a-și asigura minimul confort, datorită lipsei fondurilor de la București.

Este posibil ca un operator politic alert ca primarul Funar să fi fost capabil să vadă avantajele politice ale stabilirii *Caritas*-ului în orașul său. Acest lucru i-a adus o binevenită publicitate în decursul unei perioade în care nu se întrevădeau alegeri. Funar a marșat inevitabil pe faptul că orașul său avea să devină cel mai prosper din țară, cu un număr crescând de „milionari *Caritas*” și semnele exterioare ale bunăstării reflectate de vânzările de mașini în creștere, escaladarea prețului caselor și brusca popularitate a vacanțelor în locuri exotice.⁸ Aceste semne de viață prosperă într-o țară copleșită de depresie erau o binecuvântare pentru orice politician care plănuia ca în viitor să convingă un electorat sceptic că el, mai mult decât rivalii săi, putea să aducă vremea bună în economie. Cu ocazia deschiderii unui supermagazin în stil occidental într-o suburbie din Cluj, pe 22 septembrie 1993, primarul Funar a reușit să afirme că Clujul se ridica în fruntea țării și era pe punctul de a resimți o dezvoltare explozivă care se va răspîndi și în alte locuri. Niciodată după 1989 vreun alt politician român nu fusese în stare să facă o asemenea precizare, în țara blocurilor pe jumătate terminate, a drumurilor prăbușindu-se și a fabricilor în ruină. Oricît de nefondată ar fi fost afirmația lui Funar, ea a dat naștere unei reacții emoționale într-o mulțime hămesită de optimism economic, încă de la sfîrșitul anilor '70.⁹

Între timp, averea revărsîndu-se în cuferele orașului, consecința a succesului *Caritas*-ului, i-a permis lui Funar accesul la fonduri pe care omologii săi din alte orașe nu le aveau. La conferința de presă din 8 noiembrie Funar a anunțat că, din aprilie 1993 autoritățile locale din Cluj strînseseră 520 de milioane de lei (cam 5 milioane de dolari) din impozite provenind de la *Caritas*.¹⁰

Cultul vindecătorului și „haiducul” de la oraș

Ce urmărea Ioan Stoica, dincolo și departe de recompensele financiare care s-ar fi acumulat spre cel care lansa un joc–piramidă, cu milioane de înscriși — e greu de spus. El a susținut întotdeauna că politica nu-l preocupă. Declarația sa din noiembrie 1993, anume „nu sînt un politician și nici nu intenționez să devin unul” era doar cea mai recentă dintr-un șir de afirmații similare.¹¹ Desigur că există organizații românești — autointitulata mișcare culturală *Vatra Românească* ne vine în minte — care neagă că ar face politică, în timp ce promovează asiduu o cauză politică, aceea a ultranaționalismului.¹² Este adevărat că Stoica a evitat în afirmațiile sale publice, retorica naționalistă a lui Funar. Între 1992–93 nu a spus niciodată vreun lucru care să fi sugerat că Ungaria ar fi subminat circuitul *Caritas* sau că interesele Ungariei în Transilvania ar fi amenințat prosperitatea acestuia. Nici nu s-a lăsat pradă nostalgiei pentru era Ceaușescu, nostalgie care îi adusese notorietate lui Funar. Dimpotrivă, a vorbit fără ocolișuri despre credința sa în întreprinderea privată și despre necesitatea ei în România. La conferința de presă din 8 octombrie 1993 el a declarat că „economia capitalistă aduce prosperitatea. Prin însăși natura sa creează bunăstarea și amplasează omul în centrul activităților sale.”¹³ O lună mai tîrziu susținea că circuitul *Caritas* ajută la crearea unei clase de mijloc considerabile și puternice care avea să fie capabilă să realizeze o formă reală de privatizare în România. Adresîndu-se către două mii de

suporteri, la 10 noiembrie 1993, el i-a lăudat ca fiind nucleul unei noi clase de mijloc și a sancționat presa pentru afirmația că aceștia nu munciseră banii pe care îi câștigaseră. Hainele comune și fețele asprite de vreme nu prea făceau ca marea majoritate a publicului să pară noua elită întreprinzătoare în devenire, cu toate acestea, apreciindu-i în acest fel, Stoica și-a demonstrat flerul politic populist.¹⁴

Cînd sînt apreciați pentru bunul lor simț și puterea lor de muncă, de către un patron considerat de către mulți un vindecător sau un alchimist de ultimă oră, investitorii sînt mai puțin înclinați să pună întrebări încuietore despre sursa veniturilor care a făcut posibilă plata frumoaselor dividende către zeci de mii de jucători la *Caritas*, timp de mai multe luni. Discuțiile cu investitorii, inclusiv cu aceia care încă trebuiau să-și primească câștigurile, sugerează că un mare număr de oameni erau gata să-l ia pe Stoica drept ceea ce acesta se dădea, adică unul pregătit să-și pună perspicacitatea financiară în serviciul celorlalți. Afirmațiile lui Stoica, anume că „singurul meu scop este să ajut oamenii”, „cred foarte mult în Dumnezeu și în omenire, de aceea am creat acest mamut, *Caritas*” au trezit prea puțin scepticism, cel puțin în vecinătatea Clujului, în 1993.¹⁵ Elocvența simplă a personalității calme, lipsite de aroganță a lui Stoica a ajutat la întărirea imaginii încrezătoare și competente pe care și-o făurise acest contabil între două vârste. În discursul său de la Cluj, din 10 septembrie 1993, el a trezit simpatia referindu-se la dificultățile pe care el și familia lui le întâmpinaseră în cele cincisprezece luni de la lansarea *Caritas*-ului. „Viața noastră de familie a fost distrusă. Îi mulțumesc lui Dumnezeu că sînt încă sănătos. Trebuie să știți că și eu, și soția mea am dus o viață spartană, dormind puțin și mîncînd frugal.”

Venind de la majoritatea politicianilor cu normă întreagă, un asemenea limbaj poate suna în bătaie de joc, dar austeritatea lui Stoica în îmbrăcăminte și comportare, ca și talentul de a trezi încrederea clienților săi a avut drept rezultat că un mare număr de oameni erau gata să-l vadă ca pe unul care și-a sacrificat propria bunăstare pentru ca ceilalți să trăiască mai bine — un ascendent personal pe care nici un politician român de după '90 nu-l avusese. Afirmațiile repetate ale lui Stoica, anume că „e gata să stea în dragul său Cluj pînă la moarte, fie ea și una violentă” confirmau în ochii celor care îl urmau impresia că era motivat de dorința de a-și servi semenii. Geoge Șerban, redactor al publicației *Timișoara*, credea că la sfîrșitul lui 1993 s-a atins stadiul în care Stoica era văzut ca un „haiduc”, un proscris sau un erou popular din secolul al XVII-lea care influențase imaginația populară datorită sfidării autorității și îndrăznelii de a se confrunta cu primii asupritori ai țărănimii, proprietarul otoman sau perceptorul.¹⁶ Putea tot fi Clujul un oraș cu 350 000 de locuitori, căci majoritatea populației sale era formată din foști țărani, cărora foarte probabil că le era cunoscută tradiția briganzilor rurali sau a eroilor populari ca Avram Iancu, provocînd autoritatea reprezentată de imperiile Otoman sau Habsburgic. Stoica nu era un războinic, dar talentul său de a-i înfrunta pe experții financiari și ziarele care i se opuneau și de a ridica din umeri la aparenta dizgrație a guvernului l-au transformat exact în tipul de erou care, în cultura țărănească din diferite părți ale Europei de Est s-a bucurat de o îndelungă popularitate. Mulțimea sensibilizată de Stoica într-o după-amiază umedă și rece, pe 10 noiembrie 1993, în Cluj, în timp ce multe ziare pregăteau necroloage ale *Caritas*-ului, era, din multe puncte de vedere, o țărănime urbanizată, pregătită să demonstreze o solidaritate instinctivă cu cel care adusese o oarecare demnitate și siguranță în viețile lor obișnuite.

Societatea civilă bate în retragere în fața *Caritas*-ului

Odată cu susținerea din partea primarului, ajutorul altor cîteva instituții importante i-a permis lui Stoica să dobîndească imaginea unei figuri providențiale.

Mesagerul Transilvan (MT), unul dintre cele trei cotidiene ale Clujului, susținea jocul *Caritas* și publica listele de câștigători. De cîteva ani *MT* promova opinii ultranaționaliste și,

poate nu într-o mică măsură, contribuise la alegerea ca primar în 1992 a lui Funar, ducând o campanie acerbă de invective împotriva opozantului său reformist.¹⁷

Dar în anii *Caritas*, *MT* a urmat o linie atenuată în această problematică chestiune interetnică. *Caritas* și mica explozie locală pe care a creat-o au dezinflat controversele naționaliste care, în Cluj, e posibil să fi fost exacerbate mai înainte de privațiunile economice și nesiguranța cu care mulți erau confrunțați. Pe de altă parte, o linie tranșantă privind așa-zisul „pericol” maghiar s-ar fi putut să nu ajute ziarul în difuzarea și în alte părți ale Transilvaniei, unde relațiile interetnice nu erau atât de tensionate ca în Cluj.¹⁸ În cele din urmă, și poate în primul rând, ziarul avea motive serioase să se distanțeze de politica fundamentalistă a primarului Funar, într-o vreme când proprietarul *Caritas*-ului căuta să asigure o imagine a jocului care să ofere garanții, insistând că nu avea nici o legătură cu politica: este interesant că, în timp ce Stoica insista asupra faptului că relația sa cu Funar nu avea nuanțe politice, *MT* se distanța de primar, relansându-se ca societate independentă.¹⁹

Ofițeri în rezervă din armata română și fosta securitate erau activi în culise, încercând să lanseze o organizație de apărare numită „*Pro-Caritas*”. Dan Zamfirescu, un naționalist de frunte de pe vremea lui Ceaușescu, împreună cu Dumitru Cerna, sînt autorii unei cărți numite „*Fenomenul Caritas sau mântuirea românilor prin ei înșiși*” (Ed. Roza Vânturilor, 1993) în care circuitul *Caritas* era văzut ca o inițiativă patriotică: el urma să facă posibilă unirea românilor în scopul găsirii propriei lor mîntuiri economice, liberă de amestec străin.

Un alt izvor al susținerii publice a *Caritas*-ului a fost Biserica Română Ortodoxă. La una din conferințele de presă ale lui Stoica, Aurel Rădulescu, protopop al Bisericii Ortodoxe Române în SUA, a emis opinia: „*Caritas* a apărut ca un fenomen divin [...] care va salva poporul român [...] românii vor avea milioane, poate chiar miliarde la dispoziție, ceea ce înseamnă că economia noastră nu va cădea în mâini străine...”²⁰ Cîteva biserici au contribuit, de asemenea, substanțial la cutia milei numită *Fondul Caritas*, care a fost creat pentru a demonstra simțul răspunderii sociale pe care-l avea fondatorul circuitului *Caritas*. Se știe că în noiembrie 1993, se adunau în fiecare săptămînă 5,7 milioane de lei în diferite scopuri caritabile, banii venind mai ales de la cîștigătorii *Caritas*, care erau încurajați să doneze cînd își ridicau banii.²¹ Stoica a făcut de asemenea o donație bine mediatizată echipei de baschet a Clujului care cîștigase campionatul național și Festivalului „Lucian Blaga” din 1993, onorînd cunoscutul filozof care fusese profesor al Universității clujene — acestea fiind oferte care-i demonstrează pricepera în relațiile publice.

Dar, destul de deranjant, această creștere a binefacerii publice a fost însoțită de încercările autorităților locale de a închide o instituție filantropică medicală și socială importantă, numită *Asklepyos*. De la începutul anilor '90 aceasta oferise ajutor material celor nevoiași, militînd în același timp pentru drepturile orfanilor și handicapaților. *Asklepyos* este declarat non-politică, dar accentul pus pe încurajarea oamenilor să coopereze în scopuri sociale, independent de stat, trezește suspiciunea celor care dețin puterea, îngrijorați de inițiativele cetățenești independente care le pun sub semnul întrebării propria autoritate. *Asklepyos* este o inițiativă tinerească, evitînd disputele între personalități, acuzațiile de colaborare cu comuniștii și suspiciunile etnice care au înnăbușit eforturile noilor mișcări sociale.²² Agențiile de asistență socială și de caritate din Occident au intervenit la autoritățile locale și alte ori, cînd se mai făcuseră încercări de evacuare, dar primarul Funar a fost neclintit, chiar atunci cînd, în octombrie 1993, în Parlamentul german, s-a emis o rezoluție susținînd *Asklepyos*. Apărarea principiului voluntariatului de către *Asklepyos* nu are cum să placă unor politicieni care preferă ca inițiativele sociale să fie direcționate de către un stat paternalist, care pretinde în schimb loialitate politică.

Opoziția politică din Cluj nu avea puterea de a susține *Asklepyos* care, pentru a se autoproteja, hotărîse într-o etapă anterioară să păstreze distanța față de toți politicienii, mai

puțin anumiți politicieni străini. Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat (PNȚCD) era divizat în facțiuni care s-au adunat în jurul înstăritului emigrat revenit în țară, Ion Rațiu și al familiei celui de-al doilea deputat PNȚCD, Matei Boilă. Partidul Alianței Civice, care părea la un moment dat că ar fi putut oferi celor tineri un deșeu politic pe care nu-l aveau în PNȚCD-ul tradiționalist, a suferit o lovitură când, în primăvara anului 1993, singurul deputat al său în județul Cluj, Petru Lițiu, a dezertat din rândurile partidului. Poate cea mai acută indicație a debilității în Cluj a acestor forțe reprezentând spiritul renașterii democratice care făcuse din oraș, în 1989, pentru scurtă vreme, un centru al revoltei împotriva dictaturii Ceaușescu a fost sinuciderea lui Călin Nemeș, un tânăr actor care condusese revolta anti-Ceaușescu în oraș, pe 21 decembrie 1989.

Proape treizeci de etnici români și maghiari au luptat și au murit împreună în Cluj, în timpul agoniei unui regim care, pentru a supraviețui, promovase ura etnică. Dar forțele societății civile s-au dovedit prea slabe și dezorganizate, în timp ce membrii organizației comuniste s-au regrupat local în ceea ce s-a dovedit a fi o încercare plină de succes de a-și apăra propria putere și privilegiile.²³

Priceperea foștilor comuniști locali de a construi o democrație limitată după chipul și asemănarea lor îl împovăra pe Nemeș. După cum susține Mircea Vasian, membru al *Societății pentru Adevărul despre Revoluția din 1989*, „Călin Nemeș a declarat de mai multe ori că își va lua viața dacă adevărului nu i se va permite să iasă la lumină și s-a ținut de cuvânt.”²⁴ Câteva evenimente de dinaintea morții sale s-ar putea să-i fi sugerat că adevărul avea din ce în ce mai puține șanse decât înainte să iasă la lumină: liderul clujean al mișcării șovine *Vatra Românească* fusese numit ambasador al României la Viena de către un guvern care depindea de voturile partidului ultranaționalist pe care această mișcare culturală și patriotică îl promovase. Ceva mai devreme, în toamna anului 1992, primarul Funar atribuisese eliberarea Clujului binecunoscutului istoric Ștefan Pascu care, într-o ședință a facultății din data de 21 Decembrie 1989 ținută la Universitatea Babeș–Bolyai, apreciasse măsurile represive folosite împotriva demonstrațiilor de la Timișoara în zilele precedente.²⁵

Sinuciderea lui Nemeș a atras atenția asupra felului în care ultranaționaliștii își strânseseră lațul în jurul vieții publice din Cluj, în mijlocul freamătului din jurul *Caritas*-ului. O opoziție slăbită din start fusese orientată deja în defensivă de puterea pe care această formulă a îmbogățirii rapide o avea asupra minții miilor de cetățeni. Disperarea opoziției a fost rezumată în cuvintele cunoscutei dizidente anti-comuniste Doina Cornea, la înmormântarea lui Nemeș: „A fost ucis de un șuvoi de minciuni și calomnii. Această societate, spre rușinea noastră, nu este unită de dezideratele adevărului, iubirii, cinstei și onoarei, ci de minciuni și sete de putere.”²⁶

Reacția dezorientată a statului român

Eforturile statului postcomunist de a drege imaginea șifonată a României și de a ademeni împrumutul străin, investițiile și asistența tehnică necesare pentru ca reconstrucția să poată începe, au fost deranjate de *Caritas*. Inerția guvernului, în timp ce o mare parte din bunurile lichide ale țării erau vărsate în circuitul *Caritas* de investitori plini de speranță a reînnoit imaginea pe care o avea România, anume a unui stat moale, ai cărui funcționari aveau o foarte vagă idee despre planificarea pe termen lung sau administrarea în perioade de criză. Dacă autoritățile politice nu anticipaseră potențialele consecințe ale căderii *Caritas*-ului pentru finanțele zguduite ale țării, este posibil ca asemenea scenarii să fi fost studiate de funcționari ai instituțiilor financiare internaționale trimiși în România pentru a examina sănătatea economică a țării.

România nu avea nici o lege pentru a proteja consumatorii sau chiar statul de efectele adverse ale unei operațiuni–piramidă cum era *Caritas*-ul. O anchetă a Serviciului Român de

Informații a ajuns în octombrie 1993 la concluzia că circuitul Caritas nu încălcaseră nici o lege din cele existente.²⁷ Într-adevăr, nici unul dintre cele câteva milioane de investitori nu semnaseră nici un contract cu proprietarul Caritas-ului, Ioan Stoica: la depunerea banilor fiecărei persoane i se dădea pur și simplu o chitanță numerotată care nu făcea referire la motivul pentru care erau depuși banii și la garanțiile oferite investitorului.²⁸

Reacția călduță a funcționarilor de stat, începând cu Președintele Iliescu, la afacerea Caritas nu trebuie să surprindă prea mult. La urma urmelor, Partidul (conducător) al Democrației Sociale din România (PDSR) apăraseră speculanți economici la nivel național: indivizi activi în economia paralelă înainte de 1989, care au făcut rapid averi folosindu-și legăturile pentru a vinde întreprinderi viabile de stat la începutul anilor '90 și pentru a dobândi influență politică în noua economie privatizată. Noua oligarhie economică avea o relație reciproc avantajoasă cu PDSR, așa cum Caritas-ul promova interesele PUNR și viceversa.²⁹

Spre sfârșitul vieții Caritas-ului, o agenție de presă din București a publicat o listă de 48 de deputați și senatori care, susținea aceasta, investiseră în joc. În afară de unul singur, toți parlamentarii PUNR erau pe listă ca investitori și majoritatea celorlalți aparțineau PDSR-ului.³⁰ Se zvonea tot mai des că investitori privilegiați ca aceștia puteau obține plata dobânzii în mult mai puțin timp decât aveau nevoie investitorii obișnuiți ai Caritas-ului. Aceste zvonuri erau în general crezute, dar ele n-au trezit nici o reacție publică pentru că de prea multă vreme era de la sine înțeles că aceia care aveau influență politică se bucurau de asemenea privilegii, indiferent ce fel de regim exista în România.

Rolul mass-mediei românești

Cu toate defectele sale, ziaristica românească a apărut libertatea presei de forțele politice care ar fi dorit s-o îngrădească, cu mai mult fler și tenacitate decât au arătat politicienii anticomuniști în apărarea libertății în general. Presa independentă și de opoziție rămâne o insulă importantă de pluralism real pe scena politică românească. Ea i-a avertizat deseori pe români privind riscurile implicate de investirea într-un joc care, prin însăși natura operațiilor sale, putea să-și respecte exagerat de darnicele promisiuni doar o perioadă limitată de timp. Într-adevăr relatările presei deveniseră deosebit de ostile în toamna anului 1993, când Caritas și-a suspendat pentru prima oară plățile.

Supărarea datorată rolului presei a fost tema dominantă a unui larg miting organizat de Pro-Caritas și care s-a ținut în Cluj pe 10 noiembrie 1993. Maiorul de armată în rezervă Nicolae Ionașcu, președintele asociației a acuzat, nominalizând, organe de presă că au diminuat încrederea investitorilor și au încercat să destabilizeze operațiunea Caritas. El a lansat de asemenea un avertisment transparent către Președinte și anturajul său aflat la Palatul Cotroceni, în București: „unele persoane de la Cotroceni au profitat de Caritas. Dacă nu vă schimbați atitudinea, vă vom înfrunța. [...] Nu aveți nici un drept să vă amestecați în activitatea noastră. [...] Noi respectăm legile și interesele României”. Această solicitare manifestată de Caritas față de definirea interesului național, raportându-l la sine și plasând clar consilierii conducătorului național în afară este un autentic semn distinctiv al populismului.

Ionașcu a criticat afirmațiile presei într-un discurs punctat de urlate din mulțime, adresate cotidianului de mare tiraj, *Evenimentul Zilei*. El i-a avertizat pe ziariști că „dacă vă concentrați atacurile asupra noastră, vă rog să fiți conștienți că și noi vă vom ataca. Până acum n-am răspuns. Am fost la dispoziția voastră...”

La aceeași adunare Stoica a avertizat că „cei din spatele campaniei de presă direcționată spre Caritas ar trebui să reflecte ce consecințe se pot revărsa pe înseși străzile pe care ziarele lor circulă, nu numai în Cluj, dar și în alte părți ale țării.”³²

El s-a plîns că presa îi speria pe investitori în alte părți ale țării: „voi, oameni din Cluj, citiți *Mesagerul Transilvan*. Dar cum rămîne cu acela din Focșani care, bazîndu-se pe

Evenimentul Zilei sau *Radio Delta* află că am fost ucis sau sînt în Elveția?” El a avertizat asupra faptului că minerii din Valea Jiului sînt gata să pedepsească aspru pe aceia care criticau *Caritas*-ul, fără a se arăta înclinat să-i oprească. Era evident că liberatea presei era în pericol.

Pentru promotorii *Caritas*-ului mass-media era un țap ispășitor care distrăgea atenția de la aspectele iraționale ale *Caritas*-ului.³³ Simultan, presa democratică română s-a văzut ținta patronului politic al *Caritas*-ului, PUNR-ul. Pe 8 noiembrie 1993 Valer Suian, unul dintre deputații PUNR de Cluj a pus în circulație propuneri de amendament la Codul Penal care ar fi făcut ca oricine „ar asculta sau comunica știri sau informații false, exagerate sau tendențioase în detrimentul statului român, să fie pedepsit cu pînă la cinci ani închisoare.” Defăimarea prin orice mijloace a parlamentului, a capului statului, a guvernului sau a forțelor armate ar fi urmat să fie pedepsită prin condamnare între șase luni și trei ani.³⁴ Presa era cea care reprezenta cel mai clar tendințele cosmopolite și liber-cugetătoare care își făceau loc în viața României după conformismul de fier al anilor Ceaușescu, cel pe care PUNR-ul îl detesta.

Stoica a încercat să supraviețuiască prăbușirii *Caritas*-ului prin încheierea unei alianțe cu conducătorii minerilor din Valea Jiului. În noiembrie 1993 el s-a dus la Petroșani ca să înființeze și acolo o filială *Caritas* și și-a asigurat susținerea lui Miron Cosma, conducătorul sindicatului minerilor și cea mai puternică personalitate nealeasă din țară. Stoica l-a lăudat pe Cosma (un om împotriva căruia poliția emisese un mandat de arestare în martie 1993 fără a-l pune în aplicare, o indicație asupra bunului plac care governa aplicarea legii în România).³⁵ Vorbind în Cluj pe 10 noiembrie, el le spunea suporterilor: „Vă asigur că el [Cosma n. tr.] este o persoană foarte umană, care-și iubește cu adevărat oamenii”, încercînd de asemenea să dezmințea opinia generală că minerii erau un grup care cîștiga foarte bine. După ce vizitase cîteva mine și vorbise cu numeroși mineri, el a relatat că minerii erau foarte săraci, dînd impresia că își extinsese operațiunea din Cluj în Valea Jiului dintr-un simț al datoriei.³⁶

Oricît de căznică le-ar fi fost viața și munca, creșterile succesive ale salariilor acordate între 1990 și 1992 celor 50.000 de mineri din Valea Jiului i-au transformat pe aceștia într-un grup înstărit, în contextul clasei muncitoare din România. Ca și orașul lui Funar, această comunitate industrială își cîștigase o oarecare autonomie față de stat și nu este deplasată presupunerea că natura extra-legală a operațiunii financiare a lui Stoica l-a făcut să dorească să-și stabilească activitatea în localități unde brațul guvernului e mai scurt.

La începutul anului 1994 era deja clar că circuitul *Caritas* nu mai era în stare să satisfacă speranțele sutelor de mii de investitori, un raport al Băncii Naționale Române susținînd că avea doar 11% din fondurile pe care acesta pretindea că le are.³⁷ Ieșirile în public ale domnului Stoica au devenit din ce în ce mai rare și, în mai 1994 el a închis oficial *Caritas*-ul, dînd vina decesului pe „rolul nefericit jucat de presă.”³⁸ Un mic număr de investitori ratați au format atunci un grup de presiune, într-o tentativă de a face dreptate sau măcar de a găsi răspunsuri la misterele din jurul *Caritas*-ului. Ana Potcoavă, liderul grupului, dorea ca guvernul să-și asume răspunderea sinistrului. În august 1994, cincisprezece victime ale *Caritas*-ului au înscenat o grevă a foamei în Cluj, ținta acțiunii lor fiind primarul Funar.³⁹ Cînd Funar s-a distanțat de operațiune, descriind-o ca pe o scăpare datorată schimbărilor economice haotice din România, *Mesagerul Transilvan* a publicat o lungă listă de afirmații în favoarea *Caritas*-ului, venite din partea primarului, a lui Gavra și a altor aștri peuneriști, făcute în zilele de glorie ale jocului.⁴⁰ Stoica însuși a fost arestat în sfîrșit și închis pe 24 august 1994, acuzat de falsificare de conturi, faliment bancar, înșelăciune și fals în acte publice.⁴¹ El a fost condamnat la cinci ani închisoare, acuzațiile fiind relativ minore și încă înainte de 1996 a fost din nou un om liber — acum este gata să povestească istoria *Caritas*-

ului în varianta sa, enunțînd planul unei serii de memorii în patru volume, cu titluri ca: „Extaz și agonie”, „Unde-am greșit” și „Prețul unei idei”.⁴²

Concluzie

Prezicerile făcute cu regularitate de mass-media internațională, anume că investitori furioși vor devasta Clujul, nu s-au transformat în realitate. Poate că atitudinea resemnată a multor români care-și investiseră încrederea în Stoica și banii în schema lui de îmbogățire rapidă este una din trăsăturile cele mai ieșite din comun ale întregii afaceri; reacția publică moderată și comportarea nehotărîtă a statului sugerează că în România există un mediu propice așa-zişilor salvatori care oferă mîntuire unei populații care și-a pierdut încrederea în capacitatea politicianilor tradiționali de a le îmbunătăți viețile.

Pentru fiecare persoană care s-a îmbogățit din *Caritas*, sînt sute de păgubiți și nu puțini au fost ruinați complet, pierzîndu-și pînă și casele. Condamnarea moderată pe care a primit-o Ioan Stoica arată că primatul legii operează încă într-o manieră discreționară. Reacția statului la afacerea *Caritas* a fost, într-un anume fel, la fel de deranjantă ca și (1) atitudinea de protecție față de acei ofițeri care au tras în protestatarii neînarmați în Decembrie 1989 și (2) relația sa cu minerii din Valea Jiului în 1990–91.

Realitatea sugerează că afacerea *Caritas* n-a reușit să slăbească atracția exercitată de primarul Funar sau să-i facă pe votanții din Cluj să privească cu mai mult scepticism la retorica lui naționalistă. În 1996, cu puțin timp înainte de eliberarea lui Stoica din închisoare, el a fost reales.

Mass-media independentă merită laude pentru că a reprezentat o voce rațională care s-a ridicat deasupra isteriei *Caritas* și a avertizat care va fi soarta afacerii. Dezvoltarea ziarelor independente și a stațiilor de televiziune care vor să contribuie la educarea opiniei publice vor face, probabil, ca un nou joc *Caritas* să fie mai greu lansat, cel puțin la aceeași scară.

Dar politicienii lipsiți de scrupule, hotărîți să-și țină votanții în pasivitate și ignoranță au învățat probabil lecția afacerii *Caritas*. N-ar fi nici o surpriză dacă membrii noii oligarhii politice care a apărut în anii Văcăroiu vor promova „vindecări miraculoase” însăilate cu amenințări și apeluri naționaliste, pentru a-și mări influența și averile într-o țară înfometată și cu perspective economice sumbre. q

Traducere de Alina Cadariu

NOTE:

1. Jonathan Eyal, *Pentru cîteva ruble în plus*, **The Independent** (Londra) din 2 august 1994.
2. Adrian Bridge, *Bani dați degeaba și poluare pe gratis*, **The Independent** (Londra) din 20 octombrie 1993.
3. *Raportul EIU pentru România*, trim. III 1993, **Economist Intelligence Unit**, Londra 1993, pp. 8—9. În 27 iulie 1993 *The Financial Times* din Londra relatează că prețurile energiei casnice și ale unor produse alimentare de bază crescuseră de peste cinci ori în mai 1993.
4. Sorin Antohi, *Opiniile majorității tăcute*, **Sfera Politicii** nr. 10, oct. 1993, p. 11.
5. Discursul lui Ioan Stoica în Cluj, pe 10 nov. 1993, după cum a fost publicat de **Transstar Press**, nov. 11.
6. Vezi **Evenimentul Zilei**, 18 și 19 dec. 1992 și **Adevărul de Cluj**, 9 nov. 1993.
7. **Mesagerul transilvan**, 10 nov. 1993.
8. Id. 2 și Alfonso Rojo *Mii de români își încredințează averile lui Ion Stoica*, **El Mundo** (Madrid), 17 oct. 1993.
9. Știri **Transstar**, 1 și 19 sept. 1993, *Fenomenul Caritas*.
10. **România liberă**, 12 nov. 1993
11. **Meridian** (cotidian bucureștean), 12 nov. 1993
12. Pentru Vatra Românească vezi Dennis Deletant, *Începuturile Vetrei Românești în Transilvania*, în **Raport asupra Europei de Est** (München), 1 febr. 1991 și Tom Gallagher, *Resuscitarea naționalismului în*

România, în **Studii Etnice și Rasiale**, nr. 15., 4. oct. 1992 și Tom Gallagher *Crearea Partidului Unității Naționale Române*, în **Raport de cercetare RFE–RL**, vol. 3, nr. 11, 18 martie 1994.

13. Ioan Stoica, **Prima Conferință de Presă Caritas**, Cluj-Napoca, 10 oct. 1993 (Rîmnicu Vilcea, Editura Antim Ivireanul, 1993), p. 9.

14. Una dintre cele mai puternice reprize de aplauze le-a obținut ca urmare a unei referiri perverse la unirea Germaniei, când a declarat că „noi sîntem mai rafinați și mai deștepți decît germanii [...] și am dovedit că știm să lucrăm mai bine”.

15. Stoica, **Prima Conferință de Presă**, p. 12.

16. **Timișoara**, 2 nov. 1993.

17. Rolul ziarului a fost subapreciat în raportul organizației Pro Democrația care a monitorizat alegerile din Cluj. Vezi **Raport asupra alegerilor locale din Cluj**, 9 febr. 1992, Cluj.

18. În 11 nov. 1993 am reușit să găsesc *Mesagerul Transilvan* de vânzare și foarte cerut în orașele Deva și Timișoara, la mare distanță de Cluj.

19. Ediția din 10 nov. 1993 conținea chiar un articol de fond care emitea speculații despre viitorul lui Funar în lumina problemelor care se ridicau în legătură cu felul în care condusesese financiar afacerile orașului.

20. Stoica, **Prima Conferință de Presă**, p. 23

21. **Evenimentul Zilei**, 10 nov. 1993

22. Vezi T. Gallagher, *Aprinzînd o luminare în întunericul românesc*, în **Medicină și Război**, 1 aug. 1992, pp. 25—30.

23. Rolul lui Călin Nemeș ca unul din eroii revoluționari ai României a fost comemorat în România liberă din 15 iulie 1993.

24. **Transstar**, *Buletin de știri*, 8, 5—11 iulie 1993.

25. **Adevărul de Cluj**, 16 ian. 1990. Pascu fusese folosit pentru a se asigura că istoria servește nevoile ideologice ale statului, în perioada național-stalinistă a regimului Ceaușescu. Vezi cap. 6 din Katherine Verdery, **Ideologia națională în socialism: identitate și politică culturală în România lui Ceaușescu** (Berkeley: University of California Press, 1991).

26. **Transstar**, *Buletin de știri*, 8, 5—11 iulie 1993.

27. **Evenimentul Zilei**, 10 nov. 1993.

28. **Express**, 9 nov. 1993.

29. Vezi H.-R. Patapievici, **Politice**, Humanitas, Buc. 1996.

30. Știrea dată de agenția de presă Mediafax a fost preluată de **Tineretul liber** (un ziar de reformă din București) pe 12 nov. 1993; în afară de unul, toți parlamentarii PUNR erau trecuți pe listă ca investitori; marea parte a celorlalți parlamentari numiți aparțineau PDSR-ului.

31. Am fost la adunarea *Pro-Caritas* și am notat principalele puncte ale discursului d-lui Ionașcu.

32. **Meridian**, 12 nov. 1993. Un marș și o adunare *Pro-Caritas* și mai mare s-au ținut în Cluj pe 26 nov. 1993, atrăgînd 8.000 de oameni și în cadrul cărora s-a vociferat la adresa presei.

33. Pe 3 iulie 1993, **România liberă** a calculat că dacă toți investitorii și-ar reinvesti cîștigurile, afacerea ar trebui să aibă 14.680.064 de membri, echivalentul întregii populații adulte a României. Același ziar relatează că o investiție de doar un milion de lei, repetată trimestrial pînă în august 1995 ar duce la plata unei sume de 51.985 de miliarde de lei (aproape 520 de milioane USD), mai mult decît toate lichiditățile în circulație ale țării. N. red.: **Gazeta de Mureș**, săptămînal editat de Liga Pro Europa, bazîndu-se pe un calcul similar, încă în luna iunie a avertizat cititorii lui de apropierea colapsului (*Începutul sfîrșitului sau sfîrșitul începutului?*, 14—20 iunie 1993, nr. 7, p. 8).

34. Revista **22**, săptămînalul Grupului pentru Dialog Social din București a publicat în ediția din 10 nov. 1993 propunerea deputatului Suian sub titlul *Drumul către dictatură*.

35. Cornel Nistorescu, **Expres**, 9 nov. 1993.

36. Note personale de la întîlnirea lui Stoica de la Cluj din 10 nov. 1993.

37. Tony Barber, **The Independent on Sunday**, Londra, 16 ian 1994.

38. Adrian Bridge *Piramida de îmbogățire rapidă a României cade*, în **The Independent**, 20 mai 1994.

39. Pentru detalii asupra grevei foamei și inițiativei Anei Potcoavă m-am bazat pe *România liberă*, mai ales pe articolul lui Virgil Lazăr din 23 aug. 1994, intitulat „Funar să-și ceară iertare în genunchi”.

40. Agenția de știri **Monitorul**, Iași, 18 iul. 1996.

41. **Adevărul**, 25 august 1994.

42. **Monitorul News Agency**, Iași, 18 iulie 1996.

*

Tom GALLAGHER, profesor la Universitatea din Bradford, Marea Britanie, catedra *Peace Studies*. Și-a obținut doctoratul la Universitatea din Manchester, este specialist în domeniul conflictelor de identitate din Europa de Est. În 1995 a publicat cartea **Romania After Ceaușescu: The Politics of Intolerance**, Edinburgh University Press.